

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ОСНОВ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Наталія Максименко

асистент кафедри спеціальної освіти та здоров'я людини
ORCID ID 0000-0002-7191-5377

Валентина Козлова

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальної освіти та здоров'я людини
ORCID ID 0000-0002-7555-0221

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/30092019/6690

ARTICLE INFO

Received: 16 July 2019

Accepted: 18 September 2019

Published: 30 September 2019

KEYWORDS

children with intellectual disabilities,
basics of life safety,
educational and educational process,
correction and development work,
teacher-defectologist,
special school.

ABSTRACT

Nowadays, it's necessary to bring the problem of security without search, to keep up to date, stay for an hour, all the more, and more to be ashamed. I hope in ukrainian pedagogic training practice navigation to wear more academic knowledge, pose the problem of reconciliation spivvidnoshennya osviti dosyagnen ditini to real life, and adaptacii itself to a non-bezpechny mid-residence.

The disadvantage of theoretical development is the power of the core of the robot in the method of representation and on the standards of practical training. Bagato vchiteliv special shots rozimiyut vilivist korektsiyno-vihovno i roboti for navchannu uchenniv pushenenni intertekualnogo development. However, without a systemic reasoning, the ryzni priyomi on the other stages of the robot on uroci i tse not to lead to positive results.

The direct development of core development is mainly for the psychic development of children's interruption of inter-branch development. Under the influence of such a psychic development of schoolchildren to condemn the positive positive patterns, one-time the formation of knowledge and knowledge is consumed. Potentially, the robot is a core robot that is based on the tilting of the interactive development, and is hidden in the direction of the week and the future of the integrated development of the special characteristics.

At the dan_y of the statistics of razglanuti okremi results and analysis of the pedagogical practice of forming the basics of the bezpeki zhittediyalnost in the classes for the children of torsive development. Pay attention to the importance of this subject, as a self-sufficient, self-righteous one with the most important objects and as methodologically-oriented, directly correctively and robustly. Visklyuyutsya okremi metodni porady for vchiteliv-defectologiv on rozshirennuyu pokrashchennuyu korektsiyno-privivalno i that swiftly-cyclical robot with the form of a leisureless behavior in schoolchildren.

Citation: N. V. Maksimenko, V. A. Kozlova. (2019) Theoretical and Methodical Aspects of Teaching the Basics of Life Safety in a Special School. *International Academy Journal Web of Scholar*. 9(39), Vol.2. doi: 10.31435/rsglobal_wos/30092019/6690

Copyright: © 2019 N. V. Maksimenko, V. A. Kozlova. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. Формування поняття «безпека життєдіяльності» в учнів молодших класів з порушеннями інтелектуального розвитку є досить важливим, оскільки внаслідок недостатньо розвинених пізнавальної та емоційної сфери вони не завжди правильно

сприймають оточуючий світ, що призводить до загрози їх життю та здоров'ю. Це обмежує їх кругозір, орієнтацію в навколишньому середовищі, заважає адаптуватися до життя й адекватно поводитися в екстремальних ситуаціях, усвідомлювати цінність власного життя.

Саме тому актуальною є орієнтація навчальних закладів на збереження та зміцнення здоров'я учнів і формування у них навичок безпечної поведінки й здоров'язбережувальної компетентності. В першу чергу це відноситься до спеціальної педагогічної освіти в цілому та закладів для дітей з порушенням інтелектуального розвитку зокрема.

Недостатня теоретична розробка питань корекційної роботи у методиці відображається і на стані її використання у практиці. Багато вчителів спеціальних шкіл розуміють важливість корекційно-виховної роботи для навчання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Однак, безсистемно використовують різні прийоми на різних етапах роботи на уроці і це не призводить до позитивних результатів.

На нашу думку, головним у корекційно-виховній роботі з учнями молодших класів з порушеннями інтелектуального розвитку є розвиток пізнавальних можливостей, а саме уявлення про людину та її діяльність; взаємодія людини і природного середовища, що може нести небезпеку; корекція поведінки в екстремальних ситуаціях.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій. Аналіз науково-методичної літератури дозволяє виокремити значення проблеми формування безпеки життєдіяльності у школярів як однієї з актуальних завдань сучасної освіти.

Питаннями безпеки життєдіяльності людини займалися багато дослідників та науковців. Так, у загальній педагогіці це А. Грабовський, Ю. Кіт, В. Кузнецов, В. Лапін, В. Лук'янчиков, Р. Луцик, Н. Малишева, І. Міценко, Г. Пістун, В. Пішенюк, А. Платонов, Е. Римська, В. Сапронов, Л. Стрій та ін.

У спеціальній педагогіці вивченню даної проблематики (окремих аспектів) присвячували свої праці І. Богданов, В. Бондар, О. Вержиховська, А. Висоцька, І. Гладченко, Г. Дульнев, І. Єременко, В. Засенко, А. Люшенко, В. Левицький, Г. Мерсіянова, С. Миронова, В. Синьов, Н. Стадненко, Є. Соботович, О. Хохліна, М. Шеремет, С. Яковлева та ін. У цих роботах вони акцентують увагу на гальмівних факторах, які стримують ефективність процесу навчання і виховання даної категорії осіб, а також визначають напрями оптимізації відповідного процесу.

Глобальні проблеми сучасності, що несуть загрозу цивілізації, викликали необхідність впровадження у педагогічну практику основ безпеки життєдіяльності на засадах оптимальної соціалізації дитини у сучасних умовах.

Мета статті - організаційно-методичні засади викладання основ безпеки життєдіяльності молодших школярів у спеціальній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика корекційної роботи зі школярами з порушеннями інтелектуального розвитку розроблена ще недостатньо, не системно, не повно, не узагальнено, а сам накопичений за попередній період науково-теоретичний та практичний матеріал потребує аналізу, узагальнення і систематизації з метою вироблення психолого-педагогічної концепції. Саме тому потрібно увесь навчально-виховний та корекційний процес навчання у спеціальному закладі спрямовувати на підготовку учнів з порушеннями інтелектуального розвитку до повноцінного життя.

Особливістю, властивою учням з порушенням інтелекту, є невідповідність між засвоєнням теорії і вмінням використовувати її в практичній діяльності. Тому тісний зв'язок теорії з практикою – це також один із шляхів реалізації цього принципу і одне із найвагоміших корекційних завдань спеціальної школи (корекційних класів).

Основи безпеки життєдіяльності у спеціальних школах (корекційних класах) на даний час розчинені у межах класних годин і частково у позакласній роботі. Проте, звертаючи увагу на реальність сьогодення, цього замало. Вважаємо, що дітям з особливими освітніми потребами необхідно надавати більше інформації з безпеки життєдіяльності та формувати вміння адекватно вчиняти у небезпечних ситуаціях, вміти їх прогнозувати і уникати. Цей процес має розширити існуючі рамки, стати більш акцентованим та послідовним, різнобарвним у методиці реалізації, а також більш контрольованим. Предмет основи безпеки життєдіяльності у спеціальних школах доречний і актуальний як самостійний, рівноправний з іншими предметами у молодших класах та як методично-обґрунтований напрям корекційно-виховної роботи в цілому.

Метою уроків з безпеки життєдіяльності в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку повинно стати формування цілісного сприйняття та уявлення (а не фрагментарного) про небезпеку; усвідомлення своєї приналежності до суспільного та природного середовища, створення бази для

засвоєння безпечного досвіду (В. Беспалько, І. Богданова, І. Бужина, Н. Дідусь, Е. Карпова, Н. Кічук, З. Курлянд, О. Прокопова, Р. Хмелюк, В. Шарко, В. Нестеренко та ін.).

Робота з формування в учнів початкових класів ОБЖД повинна здійснюватися в двох основних напрямках: на спеціально організованих заняттях у класі та у позакласній виховній роботі. Обов'язковою складовою загальної методики роботи з формування в учнів початкових класів з порушеннями розумового розвитку ОБЖД мають стати також: спеціальні виховні заходи, бесіди, зустрічі з представниками визначених професій, сюжетно-рольові ігри, перегляд відеоматеріалів, гурткова робота, екскурсії, вікторини, конкурси, робота з батьками та спеціальними педагогами.

Вчитель-дефектолог повинен чітко усвідомлювати структуру уявлень про ОБЖД. Сутністю інформування є ознайомлення вихованців з потенційними небезпеками у всіх сферах життєдіяльності (в побуті, приміщенні, різних видах діяльності, природі, збереженні власного здоров'я) і власними можливостями безпечної поведінки. Намагаючись озброїти дитину з порушеннями інтелектуального розвитку певними знаннями, потрібно пам'ятати про характерний недорозвиток у неї всіх пізнавальних процесів, що виражається в млявій потребі до нових знань, відсутності інтересу до пізнання, у поверховому, спотвореному оволодінні відомостями про факти і правила поведінки в соціальній і природній дійсності (Л. Виготський, О. Лурія, М. Певзнер, В. Лубовський, В. Петрова, Н. Стадненко, М. Нудельман, Ж. Шиф, В. Єрмаков, С. Сиволапов, А. Співаковська, Р. Овчарова та ін.).

Тому у ході роботи доцільно використовувати спеціальні дидактичні форми і методи подачі матеріалу: цільові прогулянки, спостереження за явищами соціального, природного і суспільного життя, бесіди про проведені спостереження, читання художньої літератури, розглядання тематичних плакатів, робота з серіями сюжетних картин з різних напрямів основ безпеки життєдіяльності, демонстрацію кінофільмів і діафільмів, спеціально організовані тематичні інсценування.

Вищезазначені форми роботи не тільки викликають інтерес, підвищують допитливість, уточнюють і розширюють понятійний апарат за пропонованою тематикою, а й одночасно вдосконалюють інтелектуальні здібності школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, розвивають цілеспрямовану спостережливість, осмислення.

Навчити дітей в процесі корекційно-виховної роботи передбачити небезпеку і правильно відреагувати, а бо ж взагалі її уникнути - це лише частина педагогічного задуму, оскільки навіть на дитину зі збереженим інтелектуальним розвитком заклик: «Будь уважний!», «Обережно!» - не виробляє потрібного враження. Адже учень занурений у власні відчуття, переповнений враженнями і перебуваючи під їх впливом, не звертає уваги на правила, придумані дорослими. Відповідно, проблема ускладнюється і стосовно до дітей з порушеним інтелектом, у яких і зовсім знижена мотивація в самостійності і свободі поведінки, не розвинені почуття міри, обережності і передбачливості як одного з компонентів до прогнозування наслідків своїх дій, тих чи інших явищ і подій. Виховання почуття безпеки і свободи поведінки повинно спиратися на формування в учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку розуміння причинно-наслідкових зв'язків у найрізноманітніших життєвих ситуаціях, що теж значно ускладнено в даному випадку. Слабкість власних намірів, спонукань, велика сугестивність призводять до формування у даної категорії учнів «штампів» поведінки і не завжди правильних поглядів, які вони без належної критики запозичують з найближчого оточення. Шкідливі звички поведінки, запозичені у дорослих - одна з причин, що призводить до трагічних наслідків.

Організація роботи з дітьми в даному напрямі повинна бути спрямована на своєчасне формування звички безпечної поведінки, бажання вдосконалювати свої фізичні і психічні можливості, щоб протистояти небезпекам. Цим цілям сприяють такі методи, прийоми і способи роботи, як поелементний диктант; прийом опосередкованого спілкування через іграшку; роз'яснення змісту і послідовності дій; вправи в просторовому орієнтуванні; мовні вправи в спільних висловлюваннях дітей; інтерв'ювання; питально-відповідна форма подачі матеріалу; робота з графічними моделями (схемами, малюнками); символіко-модельюча діяльність тощо. Крім того, збагачене предметно-розвивальне середовище стає основою для організації знань та уявлень учнів в сфері безпеки життєдіяльності.

Варто звернути увагу педагогів на індивідуальну роботу з кожною дитиною по збагаченню уявлень в плані особистої безпеки. Доцільно скласти схему маршруту шляху з дому в освітній заклад з фіксацією небезпечних місць, які можуть зустрітися на шляху і предметів навколишньої дійсності. Аналогічні змістовні схеми можуть відображати кімнату, будинок, під'їзд, транспортний

засіб, що використовується учнем тощо. Не можна забувати і про педагогічну освіту батьків, близького оточення в питаннях безпеки життєдіяльності та формуванні зразкової поведінки.

У своїх працях науковці (О.Грбарова, Н.Кузьміної, Ф.Новіка), довели, що індивідуальний підхід передбачає таку організацію навчального процесу, за якої при доборі засобів, прийомів, темпу навчання враховуються індивідуальні особливості учнів, певний рівень розвитку їхніх здібностей. Індивідуальний підхід здійснюється в умовах колективної роботи класу в межах одних і тих же завдань та однакового змісту навчання. Це значить, що всі учні повинні оволодіти знаннями, вміннями й навичками, визначеними програмою для даного класу. Метою індивідуального підходу є забезпечення успішності всіх учнів у межах програмного матеріалу.

З урахуванням значної неоднорідності школярів індивідуальний підхід реалізує такі завдання:

1) надання допомоги учням, які відчувають певні труднощі у навчанні;

2) стимулювання творчих зусиль сильних учнів з метою забезпечення поглибленого опанування навчальною програмою та розвивального ефекту навчання.

При індивідуальному підході під час викладання основ безпеки життєдіяльності в спеціальній школі для молодших школярів з вадами інтелектуального розвитку слід враховувати (С.Миронова):

- клінічний діагноз та структуру дефекту: первинний дефект, вторинні відхилення, наявність ускладнень, стан аналізаторів, фізичний стан, збережені сторони психіки;
- індивідуальні особливості пізнавальних процесів;
- темп діяльності;
- динаміку втомлюваності;
- коло уявлень про навколишнє середовище, рівень знань, зону актуального та найближчого розвитку;
- самооцінку; ставлення дитини до власного дефекту; компенсаторні можливості;
- особливості емоційної сфери;
- характерологічні особливості [6, с. 77].

На думку науковця С.Миронової індивідуальне навчання є корекційно спрямованим. Для цього застосовують такі корекційні прийоми:

- адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу навчального матеріалу, його спрощенні за характером і структурою;
- наочність навчання: використання різних видів наочності, її відповідність рівню розвитку сприймання і мислення дитини, поступове ускладнення (від реальних предметів та об'єктів до символічної наочності), задіяння якомога більшої кількості аналізаторів (слух, зір, дотик), поєднання наочних методів із словесними і практичними;
- уповільненість процесу навчання з урахуванням інертності нервових процесів дітей;
- повторюваність у навчанні та вихованні з метою ліквідації фрагментарності сприймання, недосконалості запам'ятовування. Повторення має бути систематичним, різноваріативним, з різним ступенем залучення дитини;
- включення учня в діяльність, спрямовану на подолання труднощів та перешкод (принцип вправляємості) – всі теоретичні відомості, правила мають бути засвоєні через практичну діяльність різного ступеня труднощів та новизни; без відпрацювання вмінь у практиці подолати наявний у розумово відсталих учнів розрив між теорією і практикою неможливо;
- спеціальна організація праці – у процесі роботи слід вчити учня планувати свою діяльність, міркувати про послідовність та способи виконання, описувати результати та порівнювати їх із зразком;
- використання гри у навчально-корекційній роботі – з метою підвищення інтересу дитини до навчальної діяльності, подолання її пасивності слід використовувати як дидактичну, так і сюжетно-рольову гру;
- дотримання охоронно – педагогічного режиму з урахуванням конкретного клінічного діагнозу;
- позитивні емоції педагога слугують засобом стимулювання дитини до навчальної діяльності й спілкування, формують її віру у свої можливості [6, с. 78-79].

Основними умовами ефективної реалізації та позитивного сприйняття інформації про правила безпечної поведінки є доступність та переконливість фактів, і лише тоді узагальнення інформації. Однією з найбільш дієвих форм роботи є групові заходи з різною структурою проведення (Г. Дульнев, І. Єременко, Г. Мерсіянова, В. Петрова, Ж. Шиф та ін.).

Як показує наше дослідження, виховання навичок безпечної поведінки в учнів зі збереженим інтелектом вимагає дотримання соціально-детермінованих правил і заборон (заборони йти кудись з незнайомим дорослим; дотримання правил руху по вулиці і переходу дороги; використання предметів за призначенням; розуміння непередбачуваності поведінки тварин; важливості особистої гігієни тощо), що покликане забезпечити свободу і гарантію безпеки. Знову ж у випадку з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку, то навіть в 4 класі відсутнє розуміння послідовності і логіки всіх дій, що входять до навичок. Рухи дітей незграбні, погано координовані, надмірно уповільнені або, навпаки, імпульсивні. Будь-який варіант поведінки не сприймає ознак небезпеки. Уповільнена реактивність і нездатність реально зважити ситуацію в силу запізнілого, повільного аналізу, що є основою ризикованих вчинків.

Корекційне виховання і навчання в груповій роботі школярів з порушеннями інтелектуального розвитку слід починати зі спостереження і виправлення дій дітей в штучно створеному розвивальному середовищі, конструюючи і реконструюючи ігрові ситуації безпечної поведінки в різних сферах діяльності та спілкування. Важливо проінформувати батьків на предмет взаємодії дитини з навколишньою дійсністю в різних ситуаціях, тому як імовірно найбільш продуктивні відомості інформованості дитини про правила безпеки і сформованості в учня первинних навичок безпечної поведінки можна отримати саме від батьків.

Працюючи з групою дітей, далі можна приступати до хронометражу навичок безпечної поведінки, безконфліктного спілкування, розбору ситуацій та випадків, безпосередніми учасниками яких з'явилися діти при виїзді або виході за межі освітнього закладу (на екскурсії, прогулянки, похід, орієнтуванні на місцевості, відвідуванні музеїв та інших місць громадського призначення).

За результатами проведеного дослідження, ми встановили, що навчання предмету ОБЖД повинно організовуватися таким чином, щоб учні, засвоюючи навчальний матеріал, виділяли ознаки об'єкта, здійснювали порівняння, класифікували та опановували інші розумові операції, при цьому:

а) використовуються різноманітні допоміжні засоби:

- обмежується кількість ознак, які необхідно виділити;

- точно визначаються доступні для учнів завдання;

- використовуються спеціальні можливості матеріалу кожного із навчальних предметів тощо.

б) систематично підвищується кількість та якість вимог до розумової діяльності, враховуючи диференціювання індивідуальних можливостей (специфіку структури дефекту):

- загострюються суб'єктивні протиріччя між метою та вмінням;

- поступово розширюється кількість та складність об'єктів пізнання;

- учитель зменшує ступінь своєї участі у керівництві учнем, все більше спираючись на можливості школяра, що проявляються в процесі навчання тощо.

в) організовується аналітико-синтетична діяльність розумово відсталих дітей, що слугує виділенню ознак, при порівняннях, класифікаціях та інших розумових операціях спочатку в умовах предметно-практичних дій, потім на конкретно-чуттєвій основі і нарешті в абстрактній формі, підводячи учнів в процесі послідовного використання цих видів діяльності до більш високої форми конкретного пізнання. Використовуються такі методи:

- застосовується індукція в навчанні;

- використовується доступна дедукція;

- забезпечується достатньо обґрунтована інтеріоризація;

- посилюються контрольні дії учнів;

- спираючись на розвиток усного мовлення, здійснюється формування внутрішнього мовлення [5, с. 195].

г) під час вивчення предмету охорони безпеки життєдіяльності розумово відсталим учням надаються повноцінні зразки, на основі яких вони повинні здійснювати розумові операції:

- використовувати алгоритм для спостереження, порівняння, опису, контролю за діяльністю учнів на уроці;

- виховувати в учня звичку розуміти відношення між основними варіантами повідомлення навчального матеріалу та своєю діяльністю;

- навчати учня осмислювати різні етапи вирішення педагогічних задач;

- при осмисленні навчального матеріалу проводити аналогії тощо.

д) учень має повідомляти вчителю результати розумових операцій, використовуючи не тільки словесне формулювання, а й інші способи передачі: графічні, пластичні, міміко-жестикулярні, драматизацію або практичні дії.

е) необхідно пов'язувати розумову діяльність учнів допоміжної школи під час вивчення даного предмету з реальною громадською та життєвою практикою.

Наприклад: мотивувати постановку проблеми, роз'яснюючи можливість використання одержаних результатів у роботі з інших навчальних предметів, в професійній та громадській практиці; безпосередньо використовувати результати у суспільно-корисній діяльності, при виконанні громадських доручень тощо [5, с. 196].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування основ безпеки життєдіяльності є важливою частиною виховання адекватної поведінки школярів. Розуміння необхідності правильно реагувати на небезпеку в подальшому сприятиме правильній соціалізації учнів.

Загалом, під час викладання основ безпеки життєдіяльності у корекційно-виховній роботі з учнями молодших класів з порушеннями інтелектуального розвитку потрібно враховувати вже існуючі, та використовувати новітні методичні здобутки в даній галузі. А саме:

- розвивати пізнавальні процеси;
- використовувати під час навчання методичні прийоми, спрямовані на формування у дитини уявлень про здоров'я, безпеку та небезпеку в школі, дома, на вулиці, під час відпочинку;
- навчити учнів молодших класів з порушеннями інтелекту виконувати уміння та навички гігієнічної культури, дотримуватися елементарних правил здорового способу життя та безпечної поведінки в школі та родині, не шкодити власному здоров'ю;
- сформувати в учнів здатність елементарно піклуватися про себе та власне здоров'я;
- і найголовніше – сформувати здатність адекватно поводитися у побуті з точки зору безпеки/небезпеки відносно власного життя.

Таким чином, уроки з основ безпеки життєдіяльності відіграють важливу роль з формування цілісного сприйняття та уявлення про безпеку/небезпеку; усвідомлення учнями з порушеннями інтелектуального розвитку своєї приналежності до суспільного та природного середовища; створення бази для засвоєння безпечного досвіду.

Подальше проведення дослідження дозволить визначити більш ефективні умови, форми, методи, прийоми та засобів корекційно-розвивальної навчально-виховної роботи з учнями молодших класів з порушеннями інтелектуального розвитку з опанування основ безпеки життєдіяльності. Дозволить розробити відповідну методіку роботи, яка буде сприяти підвищенню безпеки поведінки учнів молодших класів з порушеннями інтелектуального розвитку.

REFERENCES

1. Andryushchenko N. Vzayemodiya ihrovoyi ta navchal'noyi diylnosti [Interaction of game and educational activity]. *Defektolohiya*, 2007. № 1. S. 38–40.
2. Vasenko H.V. Pedahohichni aspekty navchannya rozumovo vidstalikh shkolyariv [Pedagogical aspects of teaching mentally retarded schoolchildren]. *Korektsiyna pedahohika: teoriya ta praktyka*, 2009. № 2. S.13–17.
3. Hladchenko I.V. Navchal'ni prohramy dlya pidhotovchoho, 1-4 klasiv spetsial'nikh zahal'noosvitnikh Navchal'nykh Zakladiv dlya rozumovo vidstalikh ditey: Osnovy zdorov'ya (1-4 klasy) [Educational programs for preparatory, 1-4 grades of special secondary schools for mentally retarded children: Fundamentals of health (grades 1-4)]. *Informatsiynyy zbirnyk ta Komentari Ministerstva osvity y nauky Ukrainy*, 2014. Vyp.12. S.12–45.
4. Hladchenko I.V., Trykoz S.V., Chebotar'ova O.V., Blech H.O., Vysots'ka A.M., Myakushko O.I., Minenko A.V., Bobrenkom I.V. Prohramno-metodychnyy kompleks navchannya ditey doshkil'noho viku z rozumovo vidstalisty «Svit navkolo mene» (prohrama, metodychni rekomendatsiyi, dydaktychni materialy) [Program-methodical complex of teaching children of preschool age with mental retardation "The world around me" (program, methodical recommendations, didactic materials)]. K., 2012–2015. 214 p.
5. Hrihonis A.V. Osoblyvosti dovil'noho y mimovil'noho zapam'yatovuvannya navchal'noho materialu u molodshykh shkolyariv Iz problemamy rozvytku [Features of arbitrary and involuntary memorization of educational material for junior students with developmental problems]. *Psykholohichna nauka i osvita*, 2007. № 2. S. 95–98.
6. S.P. Myronova. Korektsiyna spryamovanist' indyvidual'noho navchannya ditey z vadamy psykhofizychnoho rozvytku. [Corrective orientation of individual education of children with mental and physical defects]. *Zbirnyk naukovykh prats'*. Vyp. 6, u 2 t./ za red. V.M. Syn'ova, O.V. Havrylova.– Kam"yanets'-Podil's'kyu: PP Medobory-2006, 2010. T.2. 330 s